

Onderzoek

Landelijk Epidemiologisch Onderzoek Tandheelkunde

Deel XII. Mondhygiëne

Samenvatting

In dit artikel wordt verslag gedaan van de resultaten van het onderzoek naar het mondhygiënegedrag van de dentate Nederlandse bevolking. Bijna alle dentate Nederlanders (97,5%) geven aan dat zij hun gebit reinigen en dit zelfs in een gemiddelde frequentie van bijna tweemaal per dag. Het gebruik van andere mondhygiënemiddelen dan tandpasta en borstel is weinig in zwang. Er is een redelijke mate van kennis omtrent mondhygiëne bij de dentate bevolking. De overgrote meerderheid ($\pm 85\%$) geeft aan dat tandenpoetsen bij hen een automatisme, een gewoonte is.

VISSER RSH, HELING GWJ, BURGERSDIJK RCW, VAN 'THOF MA, KALSBEEK H, TRUIN GJ. Landelijk Epidemiologisch Onderzoek Tandheelkunde. Deel XII. Mondhygiëne. Ned Tijdschr Tandheelkd 1990; 97: 227-9.

R. S. H. Visser, psycholoog
G. W. J. Heling, psycholoog
R. C. W. Burgersdijk, tandarts
M. A. van 't Hof, statisticus
H. Kalsbeek, tandarts
G. J. Truin, tandarts

Uit de Faculteit der Geneeskunde en Tandheelkunde van de Katholieke Universiteit te Nijmegen en het Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg te Leiden.

Trefwoorden: **Epidemiologie** - Mondhygiëne

Datum van acceptatie: 30 augustus 1989.

Adres: Dr. R. S. H. Visser, Philips van Leydenlaan 25, 6500 HB Nijmegen.

1 INLEIDING

In een voorafgaand artikel is een beschrijving gegeven van de opzet van het gedragswetenschappelijk gedeelte van het Landelijk Epidemiologisch Onderzoek Tandheelkunde (LEOT). In dit artikel wordt verslag gedaan van de resultaten ten aanzien van de mondhygiëne bij de dentate Nederlanders. Besproken wordt het mondhygiënegedrag en de specifieke (bij dit gedrag behorende) determinanten. De algemene determinanten (die variabelen die op alle soorten oraal zelfzorggedrag inwerken zoals algemene kennis- en attitudevariabelen) worden in een volgend artikel besproken. Verder wordt aandacht besteed aan de resultaten, gegroepeerd naar stratificatiekenmerken als leeftijd, geslacht en Sociaal Economische Status (SES). Voor een meer uitgebreide verslaggeving wordt verwezen naar de LEOT-rapportage.^{3,4}

2 MONDHYGIËNEGEDRAG

Het percentage dentate Nederlanders dat opgeeft de tanden te poetsen (ongeacht de frequentie) is hoog (97,5%). Van degenen die zeggen hun tanden te poetsen, geeft 70% aan dit minstens tweemaal per dag en 26% minstens eenmaal per dag te doen. Het landelijk gemiddelde is 1,9 keer per dag. Er werd een aantal significante, maar merendeels kleine, verschillen tussen de strata gevonden. Vrouwen blijken significant vaker te poetsen dan mannen ($p \leq .001$).³⁾ De gemiddelden zijn respectievelijk 2,1 en 1,7 keer

Tabel I. Patronen van poetsmomenten; frequenties in percentages van het aantal dentaten dat volgens een bepaald patroon poetst.

Patroon	A	B	C	D	E	F	G	H
's Morgens	*		*	*	*	*	*	*
's Middags				*	*	*	*	*
Bij avondeten				*	*		*	*
Bij naar bed gaan		*	*			*	*	*
Frequenties in %	12	11	46	5	4	7	4	5

per dag. Ook tussen de SES-klassen werden significante verschillen gevonden ($p \leq .001$); van de hoogste naar de laagste SES-klasse loopt de gemiddelde poetsfrequentie af van 2,0 over 1,9 naar 1,7. Onderzocht is tevens op welke momenten van de dag men de tanden poetst. Tabel I geeft een overzicht van de 'poetspatronen'. Deze acht patronen beschrijven tezamen het gedrag van 94% van de dentate Nederlanders. De 6% overigen vertonen diverse andere combinaties van poetsmomenten, die alle in minder dan 1% van de gevallen voorkomen.

Bijna iedereen (96%) die zijn tanden poetst gebruikt daarbij (bijna) altijd tandpasta. Van hen zegt 9% niet-gefluorideerde tandpasta te gebruiken.

Intensief gebruik (minstens eenmaal per dag) van andere mondhygiënemiddelen komt slechts bij 18% van de dentaten voor; floss en tandenstokers zijn daarbij het populairst. Dit gebruik is het hoogst bij de leeftijdsklasse van 35-55 jaar (25%) en het laagst bij de leeftijdsgroep van 15-19 jaar. Bij vrouwen is het intensief gebruik frequenter dan bij mannen (respectievelijk 20% en 16%); bij de hogere SES-klassen frequenter dan bij de lagere (respectievelijk 21% en 14%). Het inten-

sief gebruik van andere mondhygiënemiddelen verschilt ook in de diverse regio's van het land. Het westen springt er uit met 22% tegen 14% à 15% bij de andere drie regio's. Alle genoemde relaties van het middelengebruik met de stratificatiekenmerken zijn significant ($p \leq .001$).

3 KENNIS

Specifieke kennis met betrekking tot mondhygiëne is in redelijke mate aanwezig; 76% van de dentaten kent het bestaan en effect van fluoride. Tandplaque en tandsteen zijn bij respectievelijk 65% en 60% in zoverre bekend, dat er een goede omschrijving van gegeven wordt. 62% kent twee of meer andere mondhygiënemiddelen dan tandenborstel en tandpasta. Bij de vraag naar kennis over de redenen waarom mensen in het algemeen het gebit reinigen, valt op dat slechts 7% weet dat poetsen ook helpt om tandvleesaandoeningen te voorkomen, terwijl 73% het voorkomen van cariës noemt. Een gecombineerde kenniscore liet significante ($p \leq .001$) verbanden met leeftijd, geslacht en SES zien. Het verband tussen kennis en leeftijd is kromlijng; de leeftijdsgroep van 25-45 jaar heeft meer kennis dan

³⁾ Wanneer significantieniveau's worden aangegeven betreft dit steeds significante hoofdeffecten uit variantieanalyses.

de leeftijdsgroepen van 15-25 en 45-74 jaar. Vrouwen beschikken over iets meer kennis dan mannen, en de hogere SES-klassen over meer dan de middenklasse en deze weer meer dan de lagere SES-klasse.

4 MOTIVATIE

De motivatie met betrekking tot de mondhygiëne werd gepeild met behulp van open vragen naar de motieven vóór en tegen tandenpoetsen. Er werd een redelijk grote diversiteit aan motieven vóór het tandenpoetsen genoemd. Als meest genoemd motief kwam, niet onverwacht, 'gebitsbehoud' naar voren (81%), gevolgd door de niet-gezondheidsgerichte motieven 'frisse adem' (51%), 'uiterlijk' (32%) en 'frisse smaak/fris gevoel' (29%). Behoud van gezond tandvlees werd slechts in 11% van de gevallen genoemd.

Het meestgenoemde cluster motieven tegen tandenpoetsen is 'geen tijd/geen zin/vergeten' (35%). Het merendeel van de tegenmotieven heeft te maken met de moeite die men moet doen voor de gebitsreiniging; men moet barrières overwinnen. Intrinsieke tegenmotieven, dus tegen het poetsen als zodanig (vervelend, pijnlijk, geloof niet dat het helpt) komen slechts weinig voor. Een aantal tegenmotieven heeft betrekking op het doorbreken van gewoonten, van vaste gedragspatronen (op vakantie, na een feest, te laat naar bed en dergelijke).

Als een combinatiescore van motieven vóór en tegen wordt gemaakt, blijken de hoofdeffecten van leeftijd, geslacht en SES hierop significant ($p \leq .001$). De leeftijdsklasse 15-25 jaar komt als de minst gemotiveerde naar voren. Dit is dan vooral te wijten aan de sterkte van de tegenmotieven. Hetzelfde geldt ten aanzien van het verschil tussen mannen en vrouwen. De sterkere tegenmotieven bij mannen resulteren in een lagere algemene gemotiveerdheid. De laagste SES-klasse is het minst gemotiveerd van de drie SES-klassen. Hierbij is het echter de gemotiveerdheid vóór het poetsen die laag uitvalt en niet het overwegen van de tegenmotieven.

5 GEWOONTE

Onderzocht werd in hoeverre bewuste, rationele beslissingen bij het mondhygiënebedrag een rol spelen. Concreet werd gevraagd of men 'eraan moet denken om het te doen'. De overgrote meerderheid (tussen de 80 en 90%) van de onderzochten geeft aan dat het tandenpoetsen bij hen (meestal) automatisch gebeurt, dat wil zeggen er gaat bij hen geen rationeel beslissingsproces aan vooraf.

6 'PROMPTS'

Signalen uit de omgeving kunnen (mede) aanleiding zijn tot het vertonen van een bepaald gedrag. Onderzocht werd of men signalen uit de omgeving krijgt die specifiek tot mondhygiënegedrag aan kunnen zetten. Een grote meerder-

heid (77%) krijgt dagelijks één of meer 'andere mondhygiënemiddelen' onbedoeld onder ogen. Onder deze middelen zijn tandenborstel en tandpasta niet begrepen, zodat, wanneer deze middelen meegerekend worden, het percentage mensen dat 'prompts' onder ogen krijgt hoger zal uitvallen. Het enige hoog-significante ($p \leq .001$) verband met de stratificatiekenmerken is dat met de regio: in het zuiden en westen worden meer prompts aangetroffen dan in het oosten en noorden. Voor 44% van de mensen speelt ook het voorbeeldgedrag van anderen uit de directe omgeving een rol als regelmatig optredende prompt.

7 STRATIFICATIEKENMERKEN

Groepering van de gegevens naar de stratificatiekenmerken maakt een typering van subgroepen mogelijk. Weliswaar moet meteen gesteld worden dat de stratificatiekenmerken slechts een gering gedeelte van de variantie in de variabelen verklaren; gemiddeld bereiken de multipale correlaties een waarde van .25 (verklaarde variantie 6,25%). De gevonden verschillen tussen de klassen van de kenmerken (strata) zijn dan ook in het algemeen klein. Mede aan de hand van tabel II, die een overzicht geeft van de significante verschillen, worden hier enkele typeringe-

De grootste verschillen worden gevonden tussen de leeftijdsklassen. In het algemeen is er sprake van kromlijngige verbanden; de jongste en de oudste leeftijdsgroepen scoren ongunstiger dan de middengroep. Zo is het tandenpoetsen en het gebruik van andere mondhygiënemiddelen het meest frequent in de leeftijdsgroep van 30-34

jaar. Voor kennis met betrekking tot mondhygiëne geldt hetzelfde. Ten aanzien van de motivatie is het beeld anders. Bij de jongste leeftijdsgroepen blijken vooral de tegenmotieven een grote rol te spelen, zodat tezamen met een matige gemotiveerdheid vóór, een lage algemene gemotiveerdheid resulteert. Vanaf 35 jaar is men niet sterk positief gemotiveerd, doch de tegenmotieven spelen praktisch geen rol zodat toch een hoge algemene gemotiveerdheid bestaat.

Wat betreft het verschil tussen de geslachten werd gevonden dat vrouwen in alle opzichten gunstiger scoren dan mannen. Zowel wat betreft de gebitsreiniging als de determinanten ervan: de kennis met betrekking tot mondhygiëne, de algemene gemotiveerdheid, de gewoontevorming en de aanwezigheid van prompts zijn de resultaten bij vrouwen beter dan bij mannen.

Zowel wat betreft het mondhygiënegedrag, de kennis als de motivatie komt de laagste SES-klasse het minst gunstig naar voren; de middengroepen beter en de hoogste groepen het best. Een opvallende uitzondering vormt het gegeven dat de middengroepen het hoogst scoren op de motieven tegen poetsen, waardoor hun totale gemotiveerdheid slechts een gemiddelde waarde bereikt.

Regionale verschillen bestaan vooral tussen het westen en de andere regio's. Zowel ten aanzien van het poetsgedrag, het gebruik van andere mondhygiënemiddelen als ten aanzien van de determinanten komt het westen het beste naar voren.

8 DISCUSSIE

Het mondhygiënegedrag van de dentate

Tabel II. Overzicht significante samenhangen van het mondhygiënegedrag en zijn determinanten met de stratificatiekenmerken. De ten aanzien van het zelfzorggedrag positief te waarderen polen van de verschillen zijn met een + gecodeerd.

	Lft			Gesl		SES			Regio			
	jo	mi	ou	m	v	la	mi	ho	n	o	w	z
GEDRAG												
Poetsfreq.	-	+	-	-	+	-	±	+	±	±	+	-
MH-middel.	-	+	-	-	+	-	±	+	-	-	+	±
DETERMINANTEN												
Kennis	-	+	-	-	+	-	±	+	+	-	+	-
Gemotiv.h.	-	±	+	-	+	-	±	+				
Gewoonten	-	±	+	-	+	-	±	+	-	±	+	±
Prompts												
mondh. midd.	-	+	-	-	+	-	±	+	±	-	+	+
voorb. gedr.				-	+	-	±	+				
Tot. negatieve determinanten*)	8	2	4	10	0	10	5	0	3	5	0	3
Tot. negatieve aspecten*)	12	2	8	14	0	14	7	0	6	8	0	6

Bij de optellingen werd een - als 2 geteld en een ± als 1.

Nederlander is qua frequentie van gebitsreiniging goed te noemen. Wat betreft de kwaliteit van het reinigen kan geen volledig oordeel gegeven worden. Het betrekkelijk geringe gebruik van andere mondhygiënemiddelen dan tandenborstel en tandpasta geeft niet veel voedsel aan de veronderstelling dat de kwaliteit van de gebitsreiniging goed te noemen is.

De gevonden hoge frequentie waarmee men het gebit reinigt, werd ook door andere onderzoekers gevonden. De NIPO-enquête van augustus 1986 laat globaal eenzelfde resultaat zien:⁵ 2% zegt nooit de tanden te poetsen (mannen 3%, vrouwen 0%). Dit resultaat lijkt redelijk stabiel. Immers, ook Crielaars vond in 1977 98% poetsers.⁶ Bij dit hoge percentage dient wel bedacht te worden dat vooral de vraag naar het al of niet de tanden poetsen in het algemeen aan de tendens tot het geven van sociaal wenselijke antwoorden onderhevig geacht wordt.

Opmerkelijk zijn de relatief ongunstige scores van de jongste leeftijdsgroep (15-19 jaar). Zij vertonen naast een lagere poetsfrequentie ook een geringer gebruik van andere mondhygiënemiddelen. Dit laatste is voor de hand liggend, omdat het meeste gebruikte 'andere middel' voor deze groep niet aangewezen is. Echter ook ten aanzien van de determinanten: kennis, motivatie, gewoontevorming en prompts scoort de jongste groep ongunstig. De situatie van de jongste groep kent (minstens) één internationale parallel. In Nieuw Zeeland werden in 1983 de leeftijdsgroepen 15-19, 25-29 en 35-44 onderzocht. Ook daar werd gevonden dat de jongste groep duidelijk minder poetst dan de twee andere groepen.⁷

De overgrote meerderheid (tussen de 80 en 90%) van de onderzochten geeft aan dat het tandenpoetsen bij hen automatisch gebeurt, dat wil zeggen er gaat bij hen geen rationeel beslissingsproces aan vooraf. Deze bevinding bevestigt de door diverse auteurs geuite mening dat veel gedrag automatisch, zonder expliciete overweging verloopt, en dat er in de gangbare verklarings-

modellen teveel uitgegaan wordt van rationale, op kennis en gemotiveerdheid berustende veroorzaking van gedrag.⁸ Ook de hoge frequentie van het voorkomen van het patroon: tweemaal per dag poetsen en wel 's morgens bij het opstaan en 's avonds bij het naar bed gaan' strookt met de opvatting dat gebitsreiniging veelal een gewoontegedrag is, opgenomen in de grotere geautomatiseerde handelingspatronen van opstaan, aan- en uitkleden, naar bed gaan etc.

Tabel II laat zien dat er cumulaties van negatieve aspecten te vinden zijn bij de mannen en de lage SES-klasse. In iets mindere mate geldt dit ook voor de jongste en oudste leeftijdsgroepen en de regio oost. Doordat de tabel geen gegevens bevat omtrent de grootte van de verschillen, kan zij

aanleiding geven tot foutieve interpretatie. Een juiste interpretatie is, dat er bij een groot aantal variabelen verschillen zijn, die bijvoorbeeld ten aanzien van het kenmerk SES bijna steeds in het nadeel van de lagere SES-klasse uitvallen en bij het kenmerk geslacht in het nadeel van de mannen. De gemiddelde verschillen zijn echter klein. Er is dus grote overlap tussen de klassen. In de ongunstiger uitvallende klassen hebben dus ook grote aantallen mensen goede resultaten en omgekeerd. Bij het treffen van maatregelen bijvoorbeeld ten aanzien van de lage SES-klasse zullen deze dus voor velen uit deze klasse mogelijk niet adequaat zijn. De grove categorieën geslacht, leeftijd, SES en regio zijn derhalve niet goed bruikbaar ter identificatie van risicogroepen.

SUMMARY

THE DENTAL SELF CARE OF THE DENTATE DUTCH POPULATION: ORAL HYGIENE

Key words: Oral epidemiology – Oral hygiene

This paper is part of a series on national oral health survey in The Netherlands (LEOT-project). It presents the results as for the oral hygiene behavior and its determinants of the dentate Dutch population.

Nearly all dentate Dutch people (97,5%) reports to clean their teeth with an average of nearly two times a day. The use of other cleaning means is not very common. There is a fair amount of knowledge about dental hygiene. The great majority (about 85%) indicates that toothbrushing for them is an automated behavior, a habit.

LITERATUUR

- ¹VAN 'T HOF MA, TRUIN GJ, BURGERSDIJK RCW, VISSER RSH, KALSBEK H, HELING GWJ. Landelijk Epidemiologisch Onderzoek Tandheelkunde. Deel I. Doelstellingen, steekproef en participatie. Ned Tijdschr Tandheelkd 1989; 96: 38-42.
- ²VISSER RSH, HELING GWJ, BURGERSDIJK RCW et al. Landelijk Epidemiologisch Onderzoek Tandheelkunde. Deel XI. Opzet van het gedragswetenschappelijk onderzoek. Ned Tijdschr Tandheelkd 1990; 97: 132-5.
- ³TRUIN GJ, BURGERSDIJK RCW, GROENEVELD A et al. Landelijk Epidemiologisch Onderzoek Tandheelkunde. Deel I. Inleiding, materiaal, methoden. Nijmegen/Leiden: Subfaculteit der Tandheelkunde en Nederlands Instituut voor Praeventieve gezondheidszorg-TNO, 1987.
- ⁴VISSER RSH, HELING GWJ, VAN 'T HOF MA, et al. Landelijk Epidemiologisch Onderzoek Tandheelkunde. Deel III. Resultaten Gedragwetenschappelijk Onderzoek, Nijmegen/Leiden: Subfaculteit der Tandheelkunde en Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg-TNO, 1988.
- ⁵Nederlands Instituut voor Publieke Opinie en marktonderzoek (NIPO). Enquête 'Gebit en gebitsverzorging'. Amsterdam: Nederlands Instituut voor Publieke Opinie en Marktonderzoek, Persbericht 1986.
- ⁶CRIELAARS PJA. Op weg naar mondigheid. Een sociaal tandheelkundig onderzoek naar de etiologie van tand- en mondziekten. Utrecht: Rijksuniversiteit, 1977. Academisch proefschrift.
- ⁷CUTRESS TW, HUNTER PBV, HOSKINS DIH. Adult oral health in New Zealand, 1974-1982. Wellington: Medical Research Council of New Zealand, Dental research Unit, 1983.
- ⁸MIDDEN CJH, RITSEMA BSM. Energiebesparing in gezinshuishoudingen. Energie Studie Centrum. Petten, 1983.